

Το Μέγα Κάστρο μέσα από τα μάτια του Νίκου Καζαντζάκη: Ένα εκπαιδευτικό πρόγραμμα για το Ιστορικό Μουσείο Κρήτης

Μαρία Δ. Αντωνιάδη

Πολιτιστική Διαχείριση, Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο

maria.antoniadi02@gmail.com

Ειρήνη Παπαδάκη

Τμήμα Διοίκησης Επιχειρήσεων και Τουρισμού, Ελληνικό Μεσογειακό Πανεπιστήμιο

eirpapadaki@hmu.gr

Περίληψη

Η θέση που κατέχουν τα εκπαιδευτικά προγράμματα στη σχέση μουσείου και σχολείου είναι θεμελιώδης, ενώ ο ρόλος των μουσειακών εκπαιδευτικών προγραμμάτων στην εφηβική ηλικία είναι καθοριστικός για τη διαμόρφωση μελλοντικών επισκεπτών μουσείων και άλλων πολιτιστικών χώρων. Λαμβάνοντας υπόψη αυτά τα δεδομένα, στο παρόν κείμενο εξετάζεται η σχέση του μουσείου με το μαθητικό κοινό και προτείνεται ένα εντελώς νέο πρόγραμμα για το Ιστορικό Μουσείο Κρήτης (ΙΜΚ). Το νέο αυτό πρόγραμμα με τίτλο «Το Μέγα Κάστρο μέσα από τα μάτια του Νίκου Καζαντζάκη» θα συνδέει την σχολική τάξη με τον μουσειακό αλλά και τον πραγματικό χώρο με γνώμονα την Ιστορία αλλά και την Λογοτεχνία, ενώ θα αποτελέσει και αφετηρία για τη διαμόρφωση της σχέσης των Ηρακλειωτών μαθητών με ένα μουσείο της πόλης τους.

Λέξεις κλειδιά: μουσείο, μαθητικό κοινό Λυκείου, ψηφιακές τεχνολογίες, πραγματικός χώρος, Ηράκλειο, Ιστορικό Μουσείο Κρήτης (ΙΜΚ).

1. Εισαγωγή

Οι πολιτιστικοί οργανισμοί τις τελευταίες δεκαετίες επενδύουν στην εκπαίδευση, στοχεύοντας -μέσα από δράσεις βιωματικής ή/και συμμετοχικής μάθησης- στην εξοικείωση των νεανικών ομάδων κοινού με τους μουσειακούς χώρους, με απώτερο στόχο τη διαμόρφωση μελλοντικών τακτικών επισκεπτών (Μπαντιμαρούδης, 2011b). Τα εκπαιδευτικά προγράμματα, τα οποία απευθύνονται στο μαθητικό κοινό επιδιώκουν να φέρουν σε επαφή το μουσείο με μία γενιά που επηρεάζεται όσο ποτέ από την τεχνολογική και ψηφιακή επικοινωνία (Babbie, 2011: 690). Στο συγκεκριμένο άρθρο επιλέχθηκε το Ιστορικό Μουσείο Κρήτης στο Ηράκλειο, ως χώρος διαμόρφωσης σχέσεων με το μαθητικό κοινό. Μέσα από τη δημιουργία ενός νέου εκπαιδευτικού προγράμματος στόχος είναι να αναδειχθεί η στενή σχέση του παρόντος με το παρελθόν μέσα από τα μνημεία μιας πόλης, ενώ παράλληλα θα επιτευχθούν άλλοι δύο σημαντικοί στόχοι: η μεταφορά γνώσης μέσα από μη θεσμικά πλαίσια διδασκαλίας και η εξοικείωση του τοπικού μαθητικού κοινού με τους χώρους του μουσείου. Ο ίδιος ο πραγματικός χώρος αποδεικνύει πως παρόν και παρελθόν είναι άμεσα συνυφασμένα, γεγονός που θα αποτελέσει την αφετηρία μας σε αυτή την πρόταση.

Σημαντική διαφορά του προτεινόμενου με τα προϋλοποιημένα προγράμματα του ΙΜΚ που αφορούν τον Καζαντζάκη είναι η σύνδεση του πραγματικού με τον μουσειακό και τον ψηφιακό χώρο αλλά και η σύνδεση του δημιουργού με την γενέτειρά του. Το προτεινόμενο εκπαιδευτικό πρόγραμμα με τίτλο «Το Μέγα Κάστρο μέσα από τα μάτια του Νίκου Καζαντζάκη» -κυρίως για μαθητές Λυκείου- ενισχύθηκε με την επιτόπια έρευνα και παρατήρηση του μουσειακού χώρου και των μνημείων της πόλης του Ηρακλείου, και εξετάζει

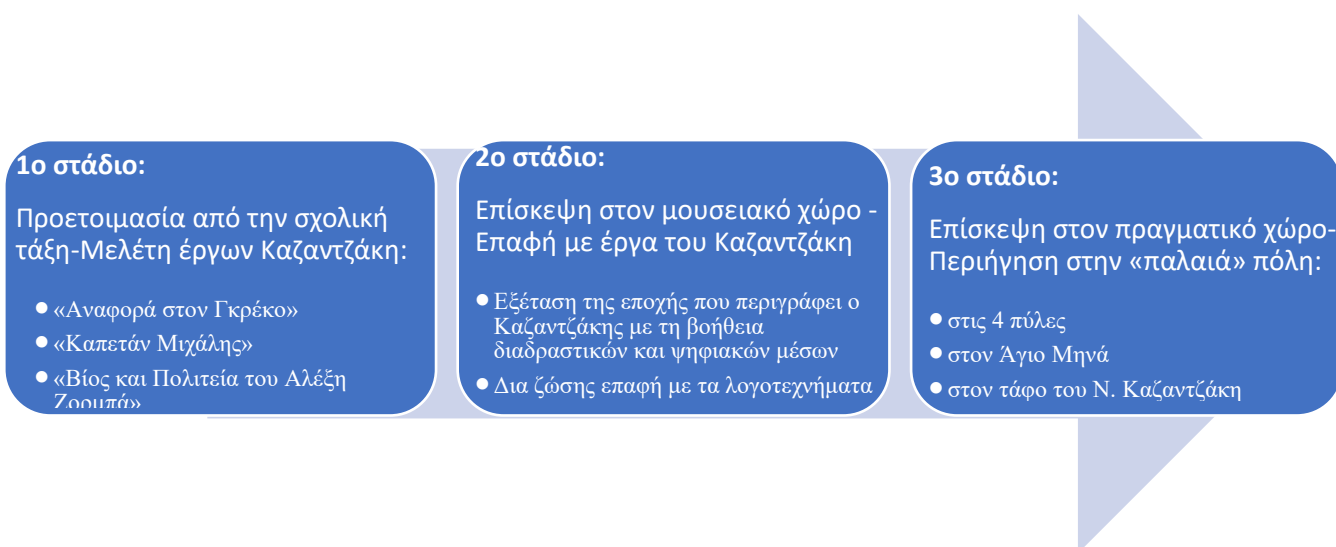

πτυχές του σχετικά με το κοινό που απευθύνεται, τις μεθόδους και τους τρόπους ανάλυσης και προσέγγισης του. Στόχος του είναι η επαφή του μαθητικού κοινού με την ιστορική πλευρά του λογοτεχνικού έργου του Καζαντζάκη και η σύνδεσή του ιστορικά με την πόλη του Ηρακλείου, αλλά και η ανάπτυξη μιας σχέσης δημιουργικής με το ίδιο το μουσείο.

2. Παρουσίαση του εκπαιδευτικού προγράμματος «Το Μέγα Κάστρο μέσα από τα μάτια του Καζαντζάκη»

Στο συγκεκριμένο πρόγραμμα, η προσέγγιση της ιστορίας μέσα από το μάθημα της Λογοτεχνίας στηρίζεται σε μία γενικότερη εποχή από κοινωνικής και ιστορικής πλευράς, διαχωρίζοντας το εκπαιδευτικό πρόγραμμα σε τρία στάδια:

1. Προετοιμασία από την σχολική αίθουσα- πριν την μετάβαση στον χώρο του μουσείου
2. Επίσκεψη στον χώρο του ΙΜΚ⁵
3. Επαφή με τον πραγματικό χώρο: Μετάβαση σε μνημειακούς χώρους εκτός μουσείου

Εικόνα 1. Τα τρία στάδια του προγράμματος «Το Μέγα Κάστρο μέσα από τα μάτια του Νίκου Καζαντζάκη»

Πιο συγκεκριμένα, οι μαθητές θα προσεγγίσουν τρία λογοτεχνήματα του Καζαντζάκη: «Αναφορά στον Γκρέκο», ο «Καπετάν Μιχάλης» και ο «Βίος και Πολιτεία του Αλέξη Ζορμπά». Οι αναλύσεις στις διδακτικές ώρες του μαθήματος Λογοτεχνίας θα εστιάζουν και στα ιστορικό-χωροταξικά πλαίσια της εποχής, καθιστώντας κατανοητό πως η ιστορία επηρεάζει άμεσα, αφήνοντας σημάδια στις επόμενες γενιές.

Η επίσκεψη στο ΙΜΚ πραγματοποιείται κατά το δεύτερο στάδιο του εκπαιδευτικού προγράμματος. Ο χώρος του μουσείου θα διαμορφωθεί ως ένα ολοκληρωμένο σύμπλεγμα χώρων όπου θα παρατίθενται οι διαδραστικές δραστηριότητες, με χαμηλό φωτισμό, τοίχους με απεικονίσεις δρόμων της εποχής στο Ηράκλειο, ώστε να λειτουργεί υποβλητικά και να μεταφέρει τον μαθητή διαδραστικά σε άλλο χρόνο. Ακόμη, και το δάπεδο θα μπορούσε να ήταν προσαρμοσμένο ως ένα άλλο πλακόστρωτο περασμένης εποχής.

Σε αυτό το ειδικά διαμορφωμένο περιβάλλον, η ξενάγηση από μουσειοπαιδαγωγό θα πραγματοποιηθεί μέσω διαδραστικού υλικού και με σύγχρονα ψηφιακά μέσα (Markos-

⁵<https://www.historical-museum.gr/gr/>

Kujbus&Gáti, 2015: 4-6). Οι έφηβοι μαθητές θα μπορούν να βαδίσουν στην πόλη έτσι όπως ήταν διαμορφωμένη τότε-μέσω διαδραστικού ψηφιακού υλικού-καθώς και να συμμετέχουν σε ψηφιακά παιχνίδια γνώσεων σχετικά με το θέμα του προγράμματος μέσω ειδικών φορητών υπολογιστών. Επιπλέον, εποικοδομητική κρίνεται και η δραματοποίηση (δημιουργία μικρής διάρκειας θεατρικού), σε ειδικά διαμορφωμένο χώρο, βασισμένο σε χωρία των *καζαντζάκειων* έργων που περιγράφουν την καθημερινότητα στην πόλη (πνεύμα συνεργασίας) ή και τις στιγμές των συγκρούσεων που γνώρισε.

Στο τρίτο στάδιο του προγράμματος, το μαθητικό κοινό έρχεται σε επαφή με τον πραγματικό χώρο που μέχρι τώρα γνώρισε διαμέσου των λογοτεχνημάτων του Καζαντζάκη στην σχολική τάξη και του μουσείου. Οι μαθητές, παρουσία των εκπαιδευτικών και του μουσειοπαιδαγωγού-ξεναγού επισκέπτονται τις τέσσερις πύλες της πόλης του Ηρακλείου, την εκκλησία του Αγίου Μηνά, τον τάφο του Καζαντζάκη, καθώς και τον πεζόδρομο της 28ης Αυγούστου. Έτσι, ο μαθητής συνειδητοποιεί την άρρηκτη σύνδεση του παρελθόντος με το παρόν μέσα από τα μνημεία της πόλης.

2.1 Στόχοι και επιδιώξεις

Με αυτό το εκπαιδευτικό πρόγραμμα, το μαθητικό κοινό -μέσω του μαθήματος της Λογοτεχνίας- έρχεται σε επαφή με τα μουσειακά αντικείμενα ήδη πριν την επίσκεψή του στο μουσείο, μαθαίνει για την προσωπικότητα, το ύφος του Καζαντζάκη αλλά και την εικόνα που μετέδιδε η πόλη του Ηρακλείου στα τέλη του 19^{ου} έως στις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Με την προσέγγιση αυτή, γίνεται μια πρώτη επαφή με το θέμα του εκπαιδευτικού προγράμματος. Για καλύτερη προσέγγιση των λογοτεχνημάτων και εξοικονόμηση χρόνου, οι μαθητές θα χωριστούν σε τρεις-ισάριθμες περίπου- ομάδες.

Αρωγός στην τόνωση του ενδιαφέροντος είναι η λήψη φωτογραφιών, τις οποίες αργότερα οι μαθητές μπορούν να τις εκθέσουν στον σχολικό ή τον μουσειακό χώρο, ολοκληρώνοντας την μουσειακή τους εμπειρία. Ως εναλλακτικός τρόπος ολοκλήρωσης της μουσειακής τους εμπειρίας προτείνεται η δημιουργία κειμένων (δημιουργική γραφή) σχετικών με το θέμα του εκπαιδευτικού προγράμματος, εφόσον σχετίζεται και με το μάθημα της Λογοτεχνίας.

3. Προετοιμασία από την σχολική αίθουσα-πριν την μετάβαση στο μουσείο

Το εκπαιδευτικό αυτό πρόγραμμα για τον Καζαντζάκη δύναται να διδαχθεί και στις τρεις τάξεις του Λυκείου. Αυτό, βέβαια, δεν αποκλείει την εξέταση αποσπασμάτων των κειμένων του σε μικρότερες τάξεις της σχολικής βαθμίδας. Πριν οι μαθητές του Λυκείου έλθουν σε επαφή με τον μουσειακό χώρο όπου διατίθεται το έργο του συγγραφέα, χρειάζεται να έχουν μελετήσει στην τάξη τα εξής λογοτεχνικά έργα: «Αναφορά στον Γκρέκο», «Καπετάν Μιχάλης», «Βίος και Πολιτεία του Αλέξη Ζορμπά». Σε αυτά τα τρία έργα του αναφέρονται, κυρίως, σημαντικά ιστορικά γεγονότα για την νεότερη ιστορία της Κρήτης και της χώρας με ταυτόχρονη προβολή της τότε καθημερινότητας. Συγκεκριμένα, εστιάζουν από την περίοδο των Κρητικών επαναστάσεων (τελευταίο τρίτο του 19^{ου} αιώνα έως και το 1913), κηρύσσοντας έτσι την απαρχή της ένωσης της Κρήτης με την Ελλάδα.

Και εδώ είναι ένα από τα σημεία όπου διαφαίνεται ο σημαντικός ρόλος του εκπαιδευτικού. Στην τάξη, πριν την επίσκεψη στον μουσειακό χώρο, εξετάζοντας οι μαθητές τα κείμενα ο εκπαιδευτικός πρέπει να τονίσει:

- i. στην «Αναφορά στον Γκρέκο»

- γεγονός ιστορικής σημασίας, όπως οι επαναστάσεις εναντίον των Τούρκων και οι αντιδράσεις των δύο πλευρών.
- την εικόνα της καθημερινότητας της πόλης του Ηρακλείου και των κατοίκων της.
- ii. στον «Καπετάν Μιχάλη» (Παναγιωτάκης, 2004:156-161):
- την εικόνα της καθημερινότητας της πόλης του Ηρακλείου και των κατοίκων της
- τις επαναστάσεις των τελευταίων δεκαετιών που η Κρήτη ήταν οθωμανικό έδαφος και τις προεκτάσεις αυτών, με αποκορύφωμα αυτήν της 25^{ης} Αυγούστου 1898 στην πόλη του Ηρακλείου.
- την αγωνιστικότητα και το ελεύθερο πνεύμα στις ένοπλες κινητοποιήσεις των Κρητών αλλά και τις αντικρουόμενες απόψεις ανάμεσα στους Κρήτες.
- τη συμβίωση χριστιανών και μουσουλμάνων στο νησί και την καθημερινότητά τους.
- τη σημαντικότητα του Κρητικού Ζητήματος με τις διεθνείς προεκτάσεις του και τις αντιδράσεις των Μεγάλων Δυνάμεων της εποχής λόγω της γεωστρατηγικής σημασίας του νησιού.
- iii. στον «Βίος και Πολιτεία του Αλέξη Ζορμπά»
- τη σχέση των Μεγάλων Δυνάμεων με το νησί και τη σημασία του.

4. Επίσκεψη στον μουσειακό χώρο - Επαφή με τις νέες τεχνολογίες και τον ψηφιακό κόσμο

Οι δράσεις που αφορούν το δεύτερο στάδιο είναι απαραίτητο να χαρακτηρίζονται από διαδραστικότητα ώστε να τονώνεται το ενδιαφέρον των μαθητών του Λυκείου με τη χρήση νέων τεχνολογιών και ψηφιακών μέσων.

Το κοινό χρειάζεται να κατανοεί το παρελθόν και να το ενώνει με το παρόν ως φυσική συνέχεια. Σε αυτό βοηθά η χρησιμοποίηση των νέων τεχνολογιών και της ψηφιοποίησης, η οποία θεωρείται πολυπαραγοντική υπόθεση (Hossaini & Blankenberg, 2017: 365-368). Τις τελευταίες δύο δεκαετίες, η ξενάγηση τείνει προς την εξατομίκευση, επιβεβαιώνοντας τις απόψεις των μουσειολόγων περί ξεχωριστών ενδιαφερόντων και αισθητικών κριτηρίων του κάθε ανθρώπου (Κοκκώνης, 2010: 388-390).

Σύμφωνα με τελευταίες αναλύσεις περί νέων τεχνολογιών στην μουσειακή μάθηση (Βαφειάδου, 2016: 249-258), αυξημένα είναι τα ποσοστά των μαθητών που προτιμούν μια «προσωπική» ξενάγηση από το κινητό τους περιηγούμενο μόνοι τους στον μουσειακό χώρο. Για το προτεινόμενο πρόγραμμα ο τρόπος που θα επιλέξουν οι μουσειοπαιδαγωγοί να μεταδώσουν την «πληροφορία» στο κοινό χρειάζεται δημιουργικότητα και ταχύτητα. Η δημιουργία διαδραστικών παιχνιδιών με πρωταγωνιστή τον μαθητή που χειρίζεται την οθόνη -τύπου 3D- και με οδηγό πόλης βασιζόμενο σε χάρτη και φωτογραφικό υλικό της εξεταζόμενης εποχής είναι ένας τρόπος να τονωθεί το ενδιαφέρον ενός έφηβου μαθητή Λυκείου, είτε με *εξωτερική* ή *εσωτερική*⁶, είτε με *εξερευνητική* ή *οντολογική*⁷ συμμετοχή (Κοκκώνης, 2010: 390-391).

Παράλληλα, η προβολή βίντεο τύπου 3D παρέχει την απαραίτητη γνώση στο μαθητικό κοινό, διατηρώντας ταυτόχρονα και την μουσειακή εμπειρία σε θετικά επίπεδα. Με τη βοήθεια των νέων τεχνολογιών και των 3D μέσων, το μαθητικό κοινό θα νιώθει πως «βαδίζει»

⁶Στην περίπτωση της εξωτερικής συμμετοχής, ο επισκέπτης παρακολουθεί αλλά παραμένει εκτός εικονικού κόσμου, σε αντίθεση με την *εσωτερική* που συμμετέχει σε εικονικό χώρο ψηφιακά ή μέσω αναπαράστασης του ίδιου του επισκέπτη (avatar).

⁷Με την *εξερευνητική* συμμετοχή, ο επισκέπτης δύναται να κινείται μέσα στον εικονικό χώρο χωρίς να μπορεί να επέμβει, ενώ στην *οντολογική* καθορίζει μέσα από τον ρόλο του πρωταγωνιστή την πορεία της ιστορίας μέσα στην οποία δρα ψηφιακά.

στους δρόμους του Ηρακλείου έτσι όπως τους περιέγραψε ο Καζαντζάκης έναν αιώνα πριν περίπου. Αυτός είναι ένας από τους τρόπους, ώστε το προτεινόμενο εκπαιδευτικό πρόγραμμα να χαρακτηρίζεται από διαδραστικότητα, αυτομάθηση και να καταλήγει σε θετική μουσειακή εμπειρία.

Εικόνα 2. Εικόνες όπως η ανωτέρω⁸ (οδός ΒεζίρΤσαρσί ή αλλιώς οδός Πλάνης των τελών του 19^{ου} αιώνα και αρχών 20^{ου} -η σημερινή οδός Μαρτύρων 25^{ης} Αυγούστου-) θα μπορούσαν να είναι χαρακτηριστικές για την ξενάγηση μέσω 3D προγράμματος στο β' στάδιο (επίσκεψη στον μουσειακό χώρο) του προτεινόμενου εκπαιδευτικού προγράμματος

Ιδιαίτερο τόνο θα έδινε η χρήση ενός διαδραστικού τοιχίου-καθρέφτη. Όταν ο μαθητής-επισκέπτης θα σταθεί μπροστά σε συγκεκριμένο σημείο που θα έχει το ωοειδές σχήμα του τοιχίου-καθρέφτη, ο διαδραστικός καθρέφτης θα εναλλάσσει πρόσωπα και θα καταλήξει σε ένα πρόσωπο. Τα πρόσωπα που θα εναλλάσσονται αλλά και σε αυτό που θα καταλήξει ο διαδραστικός καθρέφτης θα είναι αντλημένα από φωτογραφικό υλικό της εξεταζόμενης εποχής. Η ένωση αυτή (από την μία πλευρά το πρόσωπο του επισκέπτη και από την άλλη ένα άλλο της εποχής υποδηλώνει την στενή σύνδεση του παρόντος με το παρελθόν με ένα πιο «ανορθόδοξο» τρόπο. Παρόμοιος διαδραστικός καθρέφτης⁹ υπάρχει στο Μουσείο Εξέγερσης¹⁰ στην Κρακοβία της Πολωνίας.

⁸<https://www.patris.gr/2019/05/20/o-teleytaios-ton-othomanon-dimarchon-moystafa-deliachmetakis/>

⁹Εκεί εναλλάσσονται φωτογραφίες από τα θύματα της Εθνικής Εξέγερσης της Βαρσοβίας τον Αύγουστο του 1944, κατά την οποία οι Ναζί ισοπέδωσαν κυριολεκτικά την πόλη και τιμώρησαν τους κατοίκους της. Κάτι παρόμοιο θα μπορούσε να συμβεί και με τα θύματα των γεγονότων της 25^{ης} Αυγούστου 1898.

¹⁰<https://www.1944.pl/en>

Εικόνα 3 & 4. Εικόνες από το Μουσείο Εθνικής Εξέγερσης στην Βαρσοβία. Η επίσκεψη στο συγκεκριμένο μουσείο είναι σχεδόν σε όλα της τα σημεία βασισμένη στην διαδραστικότητα και στην αυτομάθηση, στοιχεία που τονώνουν θετικά την μουσειακή εμπειρία (Φωτογραφία: Αντωνιάδη Δ. Μαρία)

5. Επαφή με τον πραγματικό χώρο: Μετάβαση σε μνημειακούς χώρους εκτός μουσείου

Τα μνημεία στο Ηράκλειο είναι διάσπαρτα μέσα στην πόλη και αποτελούν την μαρτυρία πως εκεί αναπτύχθηκαν περασμένοι πολιτισμοί (Παπαδάκη, 2008: 113). Θα ήταν άκρως δημιουργικό για ένα εκπαιδευτικό πρόγραμμα να ξεφύγει από τα στενά πλαίσια του χώρου του μουσείου και να συνδέσει τη θεματολογία του με τον πραγματικό χώρο όπου έλαβαν χώρα γεγονότα και καταστάσεις. Στην περίπτωση του προτεινόμενου προγράμματος είναι δυνατό ένα τέτοιο εγχείρημα. Ο Καζαντζάκης στα τρία προαναφερθέντα έργα του ¹¹ παρουσιάζει ενδελεχώς την πόλη του Ηρακλείου, όπως ήταν στα τέλη του 19^{ου} αιώνα και στις αρχές του 20^{ου}.

Το Μέγα Κάστρο, όπως ονομαζόταν τότε το Ηράκλειο, είχε τέσσερις βασικές πύλες: *του Δερματά/της Άμμου*), την *πύλη του Παντοκράτορα/Χανιώπορτα*, *του Ιησού/Καινούργια Πόρτα* ¹², *του Αγίου Γεωργίου*. Οι πύλες αυτές βρίσκονται περιμετρικά της πόλης και αποτελούν σημαντικό τοπόσημα της πόλης και στο παρελθόν και στο παρόν, παρόλες τις αλλαγές που έχουν επέλθει στα περιβάλλοντα μέρη τους. Μέσα από το έργο του Καζαντζάκη προσφέρουν ποικιλία ιστοριών που τις καθιστά αναπόσπαστο μέρος του τρίτου σταδίου του προγράμματος.

Η ιστορία του ναού του Αγίου Μηνά είναι άμεσα συνυφασμένη με τις περιγραφές και την ιστορία της πόλης, γεγονός που αποτυπώνεται έντονα στα καζαντζάκεια έργα, αποτελώντας ένα πρόσφορο σημείο επίσκεψης σε πραγματικό χώρο (γ' στάδιο). Παράλληλα, η οδός 25^η Αυγούστου-κεντρικός πεζόδρομος της πόλης- ενδείκνυται ώστε να αποτελέσει μέρος της ξενάγησης, ως οδός ιστορικής σημασίας που καλύπτει μέρος της περιγραφής της

¹¹Αναφορά στον Γκρέκο, ο Καπετάν Μιχάλης και ο Βίος και Πολιτεία του Αλέξη Ζορμπά.

¹²Ονομάστηκε και *Καινούργια Πόρτα* καθώς αποτελεί την νεότερη πύλη που χτίστηκε στην πόλη η κατασκευή της οποίας ολοκληρώθηκε το 1587.

πόλης από τον Καζαντζάκη. Η ξενάγηση στον πραγματικό χώρο θα μπορούσε να περιλαμβάνει και την επίσκεψη στον τάφο του Καζαντζάκη στον προμαχώνα Μαρτινέγκο.

Η επαφή του μαθητικού κοινού με τον πραγματικό χώρο του οπτικοποιεί και τα κείμενα της λογοτεχνίας που έχουν εξετάσει οι μαθητές (Lewalter, 2012: 118-119) πριν επισκεφθούν το μουσείο αλλά και τα εκθέματα του που σχετίζονται με σπάνιο φωτογραφικό υλικό και την δράση του προγράμματος στο χώρο του μουσείου. Όπως καθίσταται εμφανές, η επαφή αυτή τονώνει το ενδιαφέρον του μαθητικού κοινού του Λυκείου, καθώς οι νεότερες γενιές είναι εξοικειωμένες με την εικόνα ως μέσο καταγραφής,¹³ ανάλυσης και επικοινωνίας (Μπαντιμαρούδης, 2011a).

Επιπρόσθετα, οι πραγματικοί χώροι που προτείνονται για επίσκεψη στο τρίτο στάδιο του προγράμματος -παρόλο που έχουν γίνει παρεμβάσεις στον περιβάλλοντα χώρο- δεν απέχουν πολύ από την εικόνα που είχαν την εποχή που εστιάζει «*Το Μέγα Κάστρο μέσα από τα μάτια του Καζαντζάκη*». Ως εκ τούτου, η σύνδεση παρελθόντος-παρόντος, η οποία είναι και από τους βασικούς στόχους των εκπαιδευτικών προγραμμάτων, είναι καθόλα εφικτή.

Το κυριότερο, όμως, πλεονέκτημα που μπορεί κανείς να έχει ερχόμενος σε επαφή με τον πραγματικό χώρο -όπου συνέβησαν όσα με τεχνικά μέσα, εκπαιδευτικές μεθόδους αλλά και νέες τεχνολογίες επιδιώκει το σύγχρονο μουσείο να γνωρίσει ο μαθητής-, είναι η έννοια της *μοναδικότητας του αυθεντικού* (Παπαδάκη, 2008: 107). Η μοναδικότητα της αίσθησης να υπάρχει ο μαθητής-επισκέπτης στον χώρο που πραγματικά συνέβησαν τα ιστορικά γεγονότα, καθιστά την μουσειακή του εμπειρία αξιομνημόνευτη. Ενώνει άμεσα την εικόνα του παρόντος με τα προγενέστερα, καθώς το μάτι αναζητά τις εικόνες για να αναπαραστήσει αυτά που αποτύπωσε από την μέχρι τώρα επαφή και τις γνώσεις που του παρείχε το πρόγραμμα. Αναζητά, δηλαδή, τη «χαμένη αναπαράσταση» (Παπαδάκη, 2008: 105).

6. Οι εκπαιδευτικές θεωρίες ως μέθοδοι στο συγκεκριμένο πρόγραμμα

Η θεωρία του «κονστрукτιβισμού» (κοινωνικής κατασκευής) έχει ως βάση της την έννοια της αλληλεπίδρασης, συμφωνεί με τον συμπεριφορισμό ως προς τη γνώση και στηρίζεται στις διαδικασίες της θεωρίας της ανακάλυψης αλλά από μία πιο ιδεαλιστική χροιά που περιλαμβάνει και το κοινωνικο-πολιτισμικό υπόβαθρο του επισκέπτη-μαθητή (Νάκου, 2001). Τα θεμελιώδη σημεία της κονστрукτιβιστικής θεωρίας (Black, 2009: 202), εντοπίζονται ως εξής:

- «Κάνε κάτι»: βάση της διαδικασίας είναι η ενεργή εμπλοκή του επισκέπτη-μαθητή
- «Δώσε νόημα-φτιάξε έννοιες»: ακόμη και η δημιουργία ενός χρονολογίου καθιστά τον μαθητή γνώστη της έννοιας *χρονολογία*.
- «Hands-on»: εκθέματα απτικού τύπου βοηθούν σημαντικά τη μουσειακή μάθηση αλλά δεν είναι αρκετά.
- «Μίλα»: η έκφραση και η χρήση της γλώσσας καθίσταται σημαντική στη θεωρία αυτή.
- «Κοινωνικοποίησου»: ο χαρακτήρας της μάθησης είναι εκ φύσεως συνδεδεμένος με την επικοινωνία. Συνεπώς, η επαφή, η συζήτηση και η αλληλεπίδραση είναι εντός πλαισίου μάθησης.
- «Ανανέωση γνώσεων»: οι νέες γνώσεις αναπροσαρμόζονται στις ήδη υπάρχουσες από τα μέχρι τώρα περιβάλλοντά του μαθητή.

¹³<https://go.gale.com/ps/anonymous?id=GALE%7CA352376582&sid=googleScholar&v=2.1&it=r&linkaccess=abs&issn=15399664&p=AONE&sw=w>

- «Όσο περισσότερα γνωρίζεις, τόσο περισσότερα μαθαίνεις»: οι προϋπάρχουσες γνώσεις δεν αποτελούν τροχοπέδη αλλά έναυσμα για την περαιτέρω ανάπτυξη.
- «Πάρε χρόνο» : οι ιδέες ερμηνεύονται και επανερμηνεύονται, δίνοντας νέα πνοή στη μαθησιακή διαδικασία.
- «Ο καθένας με τα κίνητρά του»: τα προσωπικά κίνητρα του καθενός είναι σημαντικά και κινούν την προσωπική του πορεία προς τη μάθηση.

Σύμφωνα με αυτή τη θεωρία, η υλοποίηση του προγράμματος «*Το Μέγα Κάστρο μέσα από τα μάτια του Νίκου Καζαντζάκη*» χρειάζεται να εμπλέκει τον επισκέπτη-μαθητή. Μία καλή προσέγγιση θα ήταν, όπως αναλύθηκε σε προηγούμενη ενότητα, η ανάθεση ενεργού ρόλου συμμετοχής στο πρόγραμμα, να «κάνει κάτι» δηλαδή. Η δημιουργία χρονολογίου για την καλύτερη εμπέδωση των ιστορικο-κοινωνικών πλαισίων της εξεταζόμενης εποχής είναι προτιμητέο και ακόμα πιο αποδοτικό εάν συνδυαστεί με την προσέγγιση εννοιών¹⁴ («δώσε νόημα-φτιάξε έννοιες»).

Το «Hands-on» δεν είναι τόσο προσαρμόσιμο στο συγκεκριμένο εκπαιδευτικό πρόγραμμα, ενώ τα σημεία «μίλα» και «κοινωνικοποιήσου» είναι οι βάσεις για την υλοποίηση του προγράμματος «*Το Μέγα Κάστρο μέσα από τα μάτια του Νίκου Καζαντζάκη*», καθώς η επαφή με το ιστορικο-κοινωνικό πλαίσιο και στα τρία στάδια του προγράμματος είναι άμεση μέσω της συζήτησης και της αλληλεπίδρασης των δράσεών του. Έτσι, τα ζητούμενα εξελίσσονται σε δεδομένα. Παράλληλα, οι νέες γνώσεις για το ιστορικό-κοινωνικό πλαίσιο της Κρήτης σε συγκεκριμένη εποχή αναπροσαρμόζονται στις ήδη υπάρχουσες από την επαφή των μαθητών με τον Καζαντζάκη στο μάθημα της Λογοτεχνίας. Τα κίνητρα των μαθητών αποτελούν προσωπικά στοιχεία αλλά, σε γενικές γραμμές, μπορούν να κατανοηθούν ώστε να ληφθούν υπόψη και να αξιοποιηθούν καταλλήλως από το μουσείο.

Εικόνα 5, 6, 7 & 8. Φωτογραφικό υλικό από το Μουσείο Εθνικής Εξέγερσης στην Βαρσοβία της Πολωνίας. Η διάδραση και η χρήση των ψηφιακών μέσων χρησιμοποιούνται για να καταστήσουν την μουσειακή εμπειρία αποδοτικότερη και απολαυστικότερη

Στη θεωρία της «πολλαπλής νοημοσύνης» του H.Gardner αποδεικνύεται πως η ικανότητα της αντίληψης στους ανθρώπους είναι πολύπλοκη και πολυδιάστατη. Παρόλη τη διαφορετικότητα του καθενός, σχεδόν όλοι οι άνθρωποι διαθέτουν τους οκτώ βασικούς τύπους νοημοσύνης (Woolfolk, 2007: 10). Οι τύποι αυτοί υπάρχουν σε διαφορετικές βαθμίδες στον κάθε άνθρωπο, συνεπώς δεν δρουν συνδυαστικά. Είναι ωφέλιμο και στο συγκεκριμένο εκπαιδευτικό πρόγραμμα να υπάρξει συνδυασμός καθώς χρειάζονται και οι εννέα:

¹⁴Ο Καζαντζάκης φημίζεται για τον πλούτο και την ιδιομορφία του λεξιλογίου του. Σε μία προσέγγιση ιστορίας, κρίνεται εποικοδομητική η διασαφήνιση εννοιών/όρων που ίσως δυσκολέψουν τους συμμετέχοντες στο πρόγραμμα μαθητές.

- Η «γλωσσική/λεκτική/γλωσσολογική» (ιδέες--πληροφορίες-αναλύσεις συγκινώντας τον δέκτη με τον καλό χειρισμό της γλώσσας): χρησιμοποιείται για να συνδεθούν οι αναλύσεις στην καζαντζάκεια λογοτεχνία και να επιτελέσουν την είσοδο στον κόσμο των δράσεων του προγράμματος αλλά και ο καλός χειρισμός της γλώσσας για να αποδοθούν τα νοήματα και οι στόχοι του προγράμματος στο έπακρον.
- Η «λογικο-μαθηματική»(συσχέτιση αιτιών-αποτελεσμάτων με λογικά δεδομένα και χρήση αφηρημένων εννοιών): βοηθά στη συσχέτιση του ιστορικο-κοινωνικού πλαισίου στα έργα του Καζαντζάκη με μουσειακά εκθέματα και τον πραγματικό χώρο.
- Η «μουσικο-ρυθμική» (κατανόηση και διάκριση μουσικών συνθέσεων): με τη χρήση μουσικής σε χαμηλά επίπεδα στις αίθουσες θα υποβάλει τον επισκέπτη-μαθητή τονώνοντας το συναίσθημα.
- Η «κιναισθητική» νοημοσύνη (χρήση του σώματος ώστε να εκφραστούν συναισθήματα μέσω των κινήσεων): αξιοποιείται εφόσον στο πρόγραμμα εντάσσεται και θεατρικό δρώμενο βασισμένο στα τρία λογοτεχνήματα του Καζαντζάκη.
- Η «οπτικο-χωροταξική» ικανότητα (αναγνώριση και κατανόηση χώρων, σχημάτων και χρωμάτων, ώστε να αποδοθούν μετά σε εικαστική σύνθεση): είναι αναγκαία και για το β' στάδιο μέσα στο μουσείο αλλά κυρίως για το τρίτο με τον συνδυασμό του μνημειακού χώρου και των σύγχρονων φωτογραφιών από τους μαθητές-επισκέπτες από τη μία και παλαιότερων χαρτών και φωτογραφιών από την άλλη.
- Η «ενδοπροσωπική» (αντιδράσεις του επισκέπτη): οι μουσειοπαιδαγωγοί και οι καθηγητές που συμμετέχουν στο πρόγραμμα χρειάζεται να λάβουν υπόψη τους τα συναισθήματα και τις αντιδράσεις που προκαλούν τα ερεθίσματα-εκθέματα-μνημεία στον μαθητή.
- Η «διαπροσωπική» (κατανόηση επιθυμιών, διαθέσεων των άλλων και των κοινωνικών καταστάσεων): εμφανίζεται στο κοινωνικό και ιστορικό γίνεσθαι της εποχής που περιγράφει ο Καζαντζάκης και
- Η «νατουραλιστική»(αντίληψη των γεωφυσικών-φυτικών-ζωικών παραγόντων και η ευαισθησία που καταδεικνύεται σε αυτούς): *νοημοσύνη* στην αντίληψη που σχετίζεται χωρικά με τα αρχαιολογικά μνημεία στο γ' στάδιο του προγράμματος «*Το Μέγα Κάστρο μέσα από τα μάτια του Νίκου Καζαντζάκη*».
- Ακόμα και η «υπαρξιακή» (προβληματισμός-αναστοχασμός σε θέματα υπαρξιακά π.χ. ζωή-θάνατος, καλό-κακό κ.ά.) έχει θέση στο εκπαιδευτικό αυτό πρόγραμμα, καθώς ο λογοτέχνης μέσα από τις επαναστάσεις και τα αποτελέσματα των γεγονότων εμπλέκει και τα αέναα διλήμματα περί καλού και κακού, δίκαιου και άδικου, ζωής και θανάτου.

Γενικώς, η «κονστρουκτιβιστική» αλλά και η θεωρία «πολλαπλής νοημοσύνης» στο μουσείο χρειάζεται οπωσδήποτε έμμεση καθοδήγηση όταν η δράση στοχεύει στο μαθητικό κοινό, καθώς πολύ εύκολα παρατηρείται σύγχυση νοημάτων και αποθάρρυνση του κοινού. Χρειάζεται, βέβαια, και ένα στοιχειώδες επίπεδο γνώσεων και ενδιαφέροντος, ώστε να υπάρξει ανταπόκριση των μαθητών στα μουσειακά ερεθίσματα που λαμβάνουν.

Η *θεωρία της «ροής/ψυχολογίας της βέλτιστης εμπειρίας»*¹⁵ σχετίζεται με την ποιοτική εμπειρία του ανθρώπου σε μία δράση, συμμετέχοντας πλήρως σε αυτήν σωματικά, συναισθηματικά και πνευματικά. Για να λειτουργήσει η θεωρία αυτή στο μαθητικό κοινό, οι δράσεις πρέπει να χρήσουν ενδιαφέροντος. Παιχνίδια γνώσεων με λίγες -διαβαθμισμένης

¹⁵Εισηγητής της είναι ο ψυχολόγος Csikszentmihalyi Mihaly (1990).

δυσκολίας- ερωτήσεις πολλαπλής επιλογής θα ήταν ωφέλιμο να ενταχθούν στο δεύτερο στάδιο του προτεινόμενου προγράμματος.

7. Μέθοδοι διεξαγωγής/τρόποι υλοποίησης εκπαιδευτικών προγραμμάτων

Για να επιτελέσει τον σκοπό του ένα εκπαιδευτικό πρόγραμμα, χρειάζεται να στηριχτεί σε μεθόδους που οδηγούν στη δράση, τη μάθηση και την ψυχαγωγία (Fiske, 2010: 51-52). Οι τεχνικές/τρόποι, στις οποίες στηρίζεται ο εμπυχωτής/μουσειοπαιδαγωγός για να προωθήσει με τον καλύτερο δυνατό τρόπο τη διεξαγωγή του προγράμματος, είναι κατά βάση οι εξής:

- Η «αφηγηματική» μέθοδος: παραδοσιακή μέθοδος με εργαλεία την ξενάγηση, που απευθύνεται σε όλες τις ηλικίες) και τη διήγηση ιστοριών και παραμυθιών. Η αλληλεπίδραση είναι περιορισμένη καθώς, θεωρητικά, σπάνια ο επισκέπτης αναπτύσσει αμφίδρομη επικοινωνία με τον πομπό. Η διήγηση, εν αντιθέσει, τονώνει τη δημιουργικότητα, τη φαντασία και τη συναισθηματική ανάπτυξη του δέκτη (Νικονάνου, 2012: 98). Ενδείκνυται για ομάδες μικρότερων ηλικιακά βαθμίδων. Μέσα από τις ιστορίες-παραμύθια δημιουργούνται δραστηριότητες, παρατίθενται πληροφορίες για τα εκθέματα και ωθείται η ενεργητική συμμετοχή του επισκέπτη σε όλα αυτά, όπως πηλοπλαστική, κατασκευές, πειράματα (Νικονάνου, 2012: 98-99), καθώς και χρησιμοποίηση μουσικής και δράματος.

Η δημιουργικότητα και η φαντασία στο συγκεκριμένο εκπαιδευτικό πρόγραμμα είναι από τα βασικά μέσα υλοποίησής του. Αυτές θα αποτελούν και τις βάσεις για την αφήγηση (δημιουργία ιστοριών στα 3D βίντεο που θα δημιουργηθούν) για το πρόγραμμα και θα παροτρύνουν τον επισκέπτη-μαθητή να περπατήσει στους δρόμους της πόλης του Καζαντζάκη μέσα από τα λογοτεχνήματα του ίδιου. Παράλληλα, η δραματοποίηση κάποιων αποσπασμάτων από τα εξεταζόμενα λογοτεχνήματα που εξιστορούν τα ιστορικά δρώμενα της πόλης θα ήταν ευεργετικά ώστε να αποτυπωθεί στο μαθητικό κοινό του Λυκείου η μουσειακή εμπειρία ως ενδιαφέρουσα.

- Η «μαιευτική μέθοδος»: το προτεινόμενο πρόγραμμα θα αποτελούσε αδιαμφισβήτητα μια γόνιμη μαθησιακή και ταυτόχρονα πολιτιστική εμπειρία καθώς ενδείκνυται για τους μαθητές του Λυκείου (Τζιαφέρη, 2005: 78). Ο διάλογος (εμπυχωτή-κοινού) και η επίλυση αποριών διαμέσου παραγωγικών συζητήσεων θα ελκύσει την προσοχή του συγκεκριμένου κοινού, καθιστώντας το πιο δεκτικό στην παρεχόμενη γνώση.
- Η «ανακαλυπτική μέθοδος» βασίζεται στην ενεργητική συμμετοχή του επισκέπτη με παιχνίδια τύπου κρυμμένου θησαυρού, φωτογραφικό υλικό και φύλλα εργασίας (Ντιρογιάννη, 2011: 77; Νικονάνου, 2012: 109-110). Και τα τρία στάδια του προγράμματος στηρίζουν και στηρίζονται στην ανακαλυπτική μέθοδο. Στο α' στάδιο, οι μαθητές χωρισμένοι σε τρεις ομάδες αναλύουν η κάθε μία ένα από τα τρία εξεταζόμενα λογοτεχνήματά του συγγραφέα. Στο β' στάδιο εξετάζεται φωτογραφικό υλικό ενισχυμένο μέσω των νέων τεχνολογιών. Σε παρόμοιο υλικό (φωτογραφίες της εξεταζόμενης εποχής και χάρτες της πόλης) στηρίζεται και το διαδραστικό 3D βίντεο που προτείνεται για το στάδιο αυτό στον μουσειακό χώρο. Τέλος, στο γ' στάδιο, η ανακαλυπτική μέθοδος μπορεί να χρησιμοποιηθεί μέσω παιχνιδιών του τύπου *κυνήγι κρυμμένου θησαυρού*.
- Οι «βιωματικές/δημιουργικές μέθοδοι» ενεργοποιούνται μέσω της δημιουργικής έκφρασης εντάσσοντας την αισθητική, το θέατρο και τις τέχνες -όπως γλυπτική, ζωγραφική, μαγειρική κ.ά.- στη μουσειοπαιδαγωγική (Νικονάνου, 2015: 67-75).

Η δραματοποίηση, τα παιχνίδια ρόλων και η δημιουργική γραφή μπορούν να ενταχθούν στο προτεινόμενο εκπαιδευτικό πρόγραμμα ως δράσεις. Η δραματοποίηση και τα

παιχνίδια ρόλων βρίσκουν πρόσφορο έδαφος, καθώς δύνανται να βασιστούν στη Λογοτεχνία του Καζαντζάκη και να αναδείξουν την επαφή τους με την ιστορική πλευρά της εποχής. Η δημιουργική γραφή χρήζει προσοχής. Θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί προς τη λήξη του εκπαιδευτικού προγράμματος, ωθώντας τους μαθητές που συμμετείχαν να συντάξουν ένα λογοτεχνικό κείμενο για τη σημερινή όψη της πόλης μετά από τα γεγονότα της σύγχρονης εποχής.

Αξιοσημείωτο εδώ είναι πως τα εκπαιδευτικά προγράμματα που αφορούν σχολικές επισκέψεις είναι λιγότερο «ελεύθερα» από τα υπόλοιπα. Αυτό στηρίζεται στο γεγονός πως οι δραστηριότητες των προγραμμάτων αυτών βασίζονται στη σχολική γνώση και στα Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών (Νικονάνου, 2015: 92-121). Παρ' όλα αυτά, το συγκεκριμένο εκπαιδευτικό πρόγραμμα δύναται να εφαρμοστεί με μεγαλύτερη ευελιξία καθώς η Λογοτεχνία δεν υπόκειται σε τόσο περιορισμένα πλαίσια όσο τα υπόλοιπα μαθήματα σύμφωνα με το Αναλυτικό Πρόγραμμα Σπουδών.

8. Αποτελέσματα

Από την αναλυτική εξέταση της βιβλιογραφίας διαφαίνεται πως, όντως, τα εκπαιδευτικά προγράμματα είναι ο κινητήριος μοχλός και για τη σχέση του μαθητικού κοινού με τον χώρο του μουσείου. Ταυτόχρονα, συνάγεται η διαπίστωση πως η χρήση νέων τεχνολογιών και ψηφιακών μέσων στα μουσεία τονώνει το ενδιαφέρον του μαθητικού κοινού, οδηγώντας στην πιο ενεργή συμμετοχή του στα εκπαιδευτικά προγράμματα.

Το προτεινόμενο πρόγραμμα «*Το Μέγα Κάστρο μέσα από τα μάτια του Καζαντζάκη*» φέρνει σε επαφή το μαθητικό κοινό με την ιστορία της πόλης του Ηρακλείου μέσα από τις αναφορές στα λογοτεχνικά έργα του Ν. Καζαντζάκη. Συνεπώς, η Λογοτεχνία ως σχολικό μάθημα συνετέλεσε ενεργά στην προώθηση της Ιστορίας. Έτσι, συνδυάστηκαν δύο σχολικά μαθήματα με μία διαδραστική επίσκεψη στον χώρο του μουσείου και καταλήγοντας στον πραγματικό ως τελικό στάδιο για την πλήρη ολοκλήρωση της ιστορικής εικόνας της πόλης. Η διαδραστικότητα και ο επισκεπτοκεντρικός χαρακτήρας αποτέλεσαν τους ακρογωνιαίους λίθους αυτού του προγράμματος με τις δράσεις του να συμβαδίζουν με τις αντιλήψεις αυτών. Συνεπώς, «*Το Μέγα Κάστρο μέσα από τα μάτια του Καζαντζάκη*» συμβαδίζει με τις επιταγές της σύγχρονης πραγματικότητας και αντικατοπτρίζει τη σύγχρονη πλευρά ενός κλίματος εξέλιξης και συνεχών μετασχηματισμών μέσα σε ένα περιβάλλον που συνεχώς αλλάζει λόγω των νέων τεχνολογιών και της κοινωνίας της πληροφορίας.

Ο επισκέπτης-μαθητής είναι σε θέση να αντιληφθεί την πόλη του περασμένου αιώνα και τη σύνδεση του παρόντος με το παρελθόν ως έναν συνεχόμενο χωροχρόνο, ερχόμενος σε επαφή με τα έργα του συγγραφέα στη σχολική τάξη (α' στάδιο), με την ιστορία αυτών και της πόλης με τη βοήθεια των ψηφιακών μέσων στον χώρο του ΙΜΚ (β' στάδιο) αλλά κυρίως με την επαφή του με τον πραγματικό μνημειακό χώρο (γ' στάδιο) όπου συνέβησαν τα γεγονότα που διάβασε στο α' στάδιο και είδε με τη βοήθεια των νέων τεχνολογιών στο β'. Η επαφή του με τον πραγματικό χώρο είναι πρωταρχικής σημασίας διότι τονώνει το ενδιαφέρον του επισκέπτη και στέκεται αρωγός στην νοητή προσπάθειά του να συνδέσει το παρόν με το παρελθόν με απώτερο σκοπό να αντιληφθεί τη συνέχεια που ενυπάρχει στη ροή της ιστορίας.

Διαμέσου των ανωτέρω διαδικασιών, οι μαθητές ενεργοποιούνται, εμπιστεύονται, συνεργάζονται και αναλαμβάνουν πρωτοβουλίες στο μουσείο για το μουσείο αλλά ταυτόχρονα, οικοδομούνται προσωπικότητες μελλοντικών ενηλίκων που εκσυγχρονίζουν την εικόνα του ως οργανισμού και ως ενεργού μέρους της τοπικής κοινωνίας. Ταυτόχρονα

προωθεί τις ικανότητες του μαθητή-επισκέπτη και αναδιαμορφώνει τη μελλοντική συμπεριφορά του απέναντι στην πολιτιστική κληρονομιά.

Μία πιθανή αδυναμία του προτεινόμενου προγράμματος θα μπορούσε να θεωρηθεί η ανάγκη εγκατάστασης σύγχρονων μέσων ψηφιακής τεχνολογίας στο β' στάδιο, γεγονός που αυξάνει το κόστος υλοποίησής του. Αυτό επιλύεται με τη χρηματοδότηση από χορηγούς ή από ευρωπαϊκά ή/και εθνικά προγράμματα. Βάσει αυτών, επιβεβαιώνεται η αναγκαιότητα του εκσυγχρονισμού της στρατηγικής των μουσείων (και του ΙΜΚ) ώστε να προσεγγίσουν αποτελεσματικότερα τις μαθητικές ομάδες κοινού του Λυκείου.

Το πρόγραμμα αυτό θα μπορούσε να αποτελέσει τη βάση υλοποίησης ενός εκπαιδευτικού προγράμματος στο Ιστορικό Μουσείο Κρήτης αλλά και σε όλα τα μουσεία εντός και εκτός της ελληνικής επικράτειας, τα οποία επιθυμούν να φέρουν σε επαφή το μαθητικό κοινό με τον μουσειακό χώρο με πιο αποτελεσματικούς τρόπους που θα τονώσουν τη μουσειακή εμπειρία του κοινού. Παράλληλα, θα μπορούσε να αποτελέσει βάση και για αυτά τα μουσεία, τα οποία επιθυμούν να αποτελέσουν με τρόπο σαφή ενεργό μέρος της τοπικής κοινωνίας και κομμάτι της πόλης όπου ζουν και αναπτύσσονται. Το εξεταζόμενο εκπαιδευτικό πρόγραμμα- εξαιτίας της φύσης και του θέματός του- θα μπορούσε, επιπλέον, να αποτελέσει έναυσμα για τη συνεργασία του ΙΜΚ με το *Μουσείο Καζαντζάκη*¹⁶ στις Μυρτιές Ηρακλείου. Η συνεργασία αυτή θα ήταν τελέσφορη και όσον αφορά τη δημιουργία εκπαιδευτικών προγραμμάτων για τον Ηρακλειώτη συγγραφέα Ν. Καζαντζάκη καθώς και για εκπαιδευτικές δράσεις λαογραφικού χαρακτήρα. Μέσα από μια τέτοια συνέργεια των δύο αυτών μουσείων θα μπορούσε το διαμορφούμενο πρόγραμμα να απευθυνθεί, μετά από τις κατάλληλες προσαρμογές και σε άλλες στοχευόμενες ομάδες κοινού, όπως οι φοιτητές των πανεπιστημίων της Κρήτης ή/και οι τουρίστες του νησιού.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Babbie, E. (2011). *Εισαγωγή στην Κοινωνική Έρευνα*. Αθήνα: Κριτική.
- Black, G. (2009). *Το ελκυστικό μουσείο. Μουσεία και επισκέπτες* (Μτφ. Σ. Κωτίδου). Πειραιάς: Πολιτιστικού Ιδρύματος Ομίλου Πειραιώς.
- Fiske, J. (2010). *Εισαγωγή στην Επικοινωνία*. Αθήνα: ΑΙΓΟΚΕΡΩΣ.
- Hossaini, A., & Blankeberg, N. (2017). Manual of digital museum planning. In *Business & Economics* (pp. 365-394). Rowman & Littlefield Publishers.
- Lewalter, D. (2012). Anstiftungzum Lernendurch Museumsbesuche? In G. Staube (Ed.), *Das Museum als Lern- und Erfahrungsraum. Grundlagen und Praxisbeispiele, Schriften des Deutschen Hygiene Museums*. Böhlau Verlag.
- Markos-Kujbus, É., & Gáti, M. (2015). *Social Media's New Role In Marketing Communication And Its Opportunities In Online Strategy Building*. Budapest: Corvinus University of Budapest, Institute of Marketing and Media.
- Woolfolk An. (2007), *Εκπαιδευτική Ψυχολογία*. Αθήνα: ΕΛΛΗΝ.
- Βαφειάδου, Ευγ.–Ξ.. (2016). Τα μουσεία στη ψηφιακή εποχή: Ο ρόλος της ψηφιακής τεχνολογίας στη μουσειακή μάθηση, Λειτουργίες νόησης και λόγου στη συμπεριφορά, στην εκπαίδευση και στην ειδική αγωγή. Στο *Επιστήμες Εκπαίδευσης, Πρακτικά του 50ου Πανελληνίου Συνεδρίου*.

¹⁶<https://www.kazantzaki.gr/gr>

- Κοκκώνης, Μ., Πασχαλίδης, Γρ., & Μπαντιμαρούδης, Φ. (2010). *Ψηφιακά Μέσα: Ο πολιτισμός του ήχου και του θεάματος*. Αθήνα: Κριτική.
- Μουσείο Εξέγερσης της Βαρσοβίας. Ανακτήθηκε από <https://www.1944.pl/en>
- Μουσείο Καζαντζάκη. Ανακτήθηκε από <https://www.kazantzaki.gr/gr>
- Μπαντιμαρούδης, Φ. (2011a). *Πολιτιστική Επικοινωνία – Οργανισμοί, Θεωρίες, Μέσα*. Αθήνα: Κριτική.
- Μπαντιμαρούδης, Φ. (2011b). Το Κοινό. Στο *Πολιτιστική Επικοινωνία: Οργανισμοί, Θεωρίες, Μέσα* (σσ. 95-115). Αθήνα: Κριτική.
- Μπογδανίδης, Κ. (2019). *Ο τελευταίος των Οθωμανών δημάρχων, Μουσταφά Δεληαχμετάκης*. Ανακτήθηκε από <https://www.patris.gr/2019/05/20/o-teleytaios-ton-othomanon-dimarchon-moustafa-deliachmetakis/>
- Νάκου, Ειρ. (2001). *Μουσεία: Εμείς, τα Πράγματα και ο Πολιτισμός, Από τη σκοπιά της θεωρίας του υλικού πολιτισμού, της μουσειολογίας και της μουσειοπαιδαγωγικής*. Αθήνα: Νήσος.
- Νικονάνου, Ν. (2012). *Μουσειοπαιδαγωγική: από την θεωρία στην πράξη*. Αθήνα: Πατάκη.
- Νικονάνου, Ν. (2015). Μουσεία και τυπική μάθηση. Στο Ν. Νικονάνου (Επιμ.), *Μουσειακή μάθηση και εμπειρία στον 21ο αιώνα*. ΣΕΑΒ.
- Ντιρογιάννη, Δ. (2011). *Παιδί και εκπαίδευση στο μουσείο*. Αθήνα: Πατάκη.
- Παναγιωτάκης, Γ. Ι. (2004). *Νίκος Καζαντζάκης: Η μορφή και το έργο του*. ΤΥΠΟΚΡΕΤΑ.
- Παπαδάκη, Ειρ. (2008). Το χάρισμα του τοπικού και το «εντυπωσιακό» του εικονικού: Μουσεία κοντά σε αρχαιολογικούς χώρους και μουσεία στο Διαδίκτυο. Στο Α. Μπούνια, Ν. Νικονάνου & Μ. Οικονόμου (Επιμ.), *Η τεχνολογία στην Υπηρεσία της πολιτισμικής Κληρονομιάς. Διαχείριση, εκπαίδευση, επικοινωνία* (σσ.101-113). Αθήνα: Καλειδοσκόπιο.
- Τζιαφέρη, Σ. (2005). *Το σύγχρονο Μουσείο στην Ελληνική Εκπαίδευση μέσα από τα παράδειγμα των Εκπαιδευτικών προγραμμάτων*. Αθήνα: Κυριακίδη.

